

Kapitola 6

CO DĚLAT?

(1985–1986)¹

I KDYŽ 10. BŘEZNA 1985 BYLA NEDĚLE, vrátil se Gorbačov domů z práce až k večeru. Brzy na to mu zatelefonoval doktor Čazov (jako druhému muži Kremlu) a oznámil mu, že v 19 hodin a 20 minut zemřel Černěnko. Informoval také šéfa KGB Viktora Čebrikova. Gorbačov kontaktoval své dva vysoce postavené kolegy premiéra Tichonova a ministra zahraničí Gromyka, dále Klavdije Bogoljubova, který vedl všeobecné oddělení ústředního výboru, a na desátou večer pak svolal mimořádné zasedání politbyra.²

Gorbačov věděl, že stát se Černěnkovým nástupcem touží hned několik členů politbyra. Domníval se, že kromě jedenasedmdesátiletého Grišina a dvašedesátiletého Grigorije Romanova o tom nejspíš uvažuje i osmdesátiletý Tichonov. „Nepřemožitelnou touhou po moci“ byl stravován také „nesmírně domýšlivý“ Gromyko, přestože mu už bylo šestasedmdesát let.³ Podle Gromykova zástupce na ministerstvu zahraničí Georgije Kornijenka nepovažoval jeho šéf Gorbačova za „seriózního“ státníka, a spojil se proto s Grišinem a Tichonovem, aby mu během Černěnkovy nemoci zabránili v předsedání zasedáním politbyra.⁴ Jegor Ligačov, původně Gorbačovův spojenec, se později, v roce 1989, kdy už se od něj odvrátil, nechal slyšet, že prosadit Gorbačova jako Černěnkova nástupce vyžadovalo tvrdý boj.⁵ Ve skutečnosti však nástupnictví mohlo mít stěžejší průběh – ostatní uchazeči nejenže v pořadí stáli až za Gorbačovem, ale novému lídrovi, který měl mít v rukou jejich budoucnost, i podlézali.

Zasedací místnost politbyra byla ve třetím patře staré budovy carského senátu, což byla žlutá stavba s trojúhelníkovým půdorysem uvnitř kremelských hradeb hned za Leninovým mauzoleem na Rudém náměstí. Jedny dveře z této místnosti vedly do Ořečového sálu (říkalo se mu tak proto, že jeho obklady i nábytek, včetně velkého kulatého stolu, byly z ořečového dřeva), z něhož se dalo projít do kanceláře generálního tajemníka.

Tradičně se tu scházeli řádní členové politbyra, aby si před zasedáním vyměňovali názory. Dveře na protější straně zasedací místnosti vedly do oficiálního vstupního prostoru politbyra, kterému řádní členové říkali „šatna“ – tady se scházeli kandidáti politbyra a tajemníci strany a čekali, až přijdou jejich výše postavení kolegové a generální tajemník. V tomto okamžiku se obě skupiny pozdravily, přičemž si všichni podali ruce, takže podle Nikolaje Ryžkova „vypadali jako dvě fotbalová mužstva před zahájením utkání“.⁶

Zasedání 10. března sice svolal Gorbačov, ale demonstrativně si nesedl na místo předsedajícího. Tři řádní členové politbyra chyběli. Jeden z nich, ukrajinský šéf strany Vladimir Ščerbickij, jehož bylo rovněž možné považovat za uchazeče o nástupnictví, uvízl se sovětskou „parlamentní“ delegací v Los Angeles – letěl sice okamžitě domů, ale dorazil, až když byl Černěnkův nástupce vybrán. Lídr strany v Kazachstánu Dinmuchamed Kunajev přijel z Alma-Aty až 11. března a stejně tak premiér Ruské republiky Vitalij Vorotnikov, který byl právě v Jugoslávii. Gorbačov seznámil své výše postavené kolegy se zprávou o Černěnkově úmrtí – někteří se při té příležitosti poprvé dozvěděli podrobnosti o jeho onemocnění (rozedma plic zhoršená zánětem pohrudnice a plic a následné selhání srdce), o kterém byl do té doby informován jen nejužší kruh zasvěcenců.⁷ Když se k nim připojili níže postavení kolegové, Gorbačov smutnou zprávu zopakoval. Všichni povstali a zůstali tiše stát. Teď bylo zapotřebí svolat do Moskvy členy ústředního výboru a vybrat nového vůdce strany – zařídit vše nezbytné dostali za úkol Ligačov, Bogoljubov a ministr obrany maršál Sergej Sokolov. Dalším bodem programu bylo určit členy komise pro přípravu pohřbu. Její předseda se v minulosti vždy stal novým generálním tajemníkem strany. Nastalo dlouhé ticho.⁸ Až moskevský stranický šéf Grišin řekl: „Proč to odkládat? Všechno je jasné. Ať je to Michail Sergejevič.“ Takto Grišin uznal prohru v boji, který ještě ani pořádně nezačal.⁹

Stejně tak Gromyko. Kremelský titán a člen Andropovova nejužšího kroužku své výhrady vůči Gorbačovovi netajil, a získat ho na svou stranu proto bylo zásadní. Naštěstí pro Gorbačova se Gromykovovo zdraví tou dobou začalo zhoršovat – až do té míry, vybavoval si Kornijenko, že během zasedání politbyra, na ministerstvu zahraničí, a dokonce i v OSN několikrát omdlel. To byl také důvod, proč se vzdal snu o tom, že bude jednou stát v čele strany, a od Brežněvovy smrti pomýšlel na to, že by se spíše mohl stát titulární hlavou státu, tedy předsedou Nejvyššího sovětu SSSR, zákono-

dárného sboru, který pouze formálně schvaloval sovětské zákony. Andropov mu tuto funkci nesvěřil a neudělal to ani Černěnko, pravděpodobně proto, že na funkci aspiroval i ministr obrany Ustinov. Gromyko tedy měl nepochybně důvod si Gorbačova předcházet.

Sjednáním dohody s Gromykem pověřil Gorbačov Jakovleva. Ještě před Černěnkovou smrtí se na Gromykova syna Anatolije, který stál v čele Institutu afrických studií, obrátil Jevgenij Primakov, tehdejší Gorbačovův poradce, a bez okolků se ho zeptal, zda jeho otec chce být generálním tajemníkem. Gromyko starší se svému synovi svěřil s tím, že je už příliš starý a nemocný. Jeho první volbou byl šéf strany z Ázerbájdžánu Hejdar Alijev, ale dodal k tomu: „Jeden Stalin [který byl stejně jako Alijev z Kavkazu] už stačil.“ Gromyko soudil, že Gorbačov má „příliš málo zkušeností“, avšak až nastane správný čas, byl připraven ho jako příštího lídra nominovat. Anatolij Gromyko to Jakovlevovi svěřil a taktně dodal, že by jeho otci vůbec nevadilo, kdyby se stal hlavou státu. Gorbačovova odpověď, opět prostřednictvím Jakovleva, byla opatrná, ale jasná: „Vždy mi bylo potěšením pracovat s Andrejem Andrejevičem a bude tomu tak i v budoucnosti, ať už bude on či já zaujímat jakékoli postavení. Řekni mu také, že své sliby plním.“¹⁰

Desátého března večer, dříve než se sejde politbyro, si chtěl Gorbačov promluvit s Gromykem. Zatelefonoval mu, že Černěnko zemřel, a dohodl se s ním, že se půl hodiny před zasedáním politbyra sejdou. „Myslím, že bychom měli své úsilí spojit,“ řekl mu a Gromyko souhlasil. „Takže platí,“ řekl Gorbačov.¹¹

Jakmile se Grišin stáhl, přerušil Gorbačov další diskuzi o tom, kdo bude příštím vůdcem. Navrhl, aby politbyro nespíchalo a svolalo plénum ústředního výboru na 5 hodin odpoledne následujícího dne s tím, že samo se sejde ve 2 hodiny odpoledne. „Všichni tak budou mít k dispozici celou noc a polovinu zítřka, aby si vše promysleli a zvážili.“¹² Byl to odvážný tah. Pokud někteří členové o jeho kandidatuře stále pochybovali, dostali čas, aby se zorganizovali k odporu. Gorbačov se spolupracovníky však téměř celou noc horečně pracovali na tom, aby k ničemu takovému nedošlo, a on sám zůstal v Kremlu i poté, co jeho kolegové z politbyra odešli domů. Anatolij Lukjanov, pracovník ústředního výboru a Gorbačovův spolužák z Moskevské státní univerzity, pracoval nonstop (jen ráno se na chvíli zastavil, aby se oholil) na projevu, který měl Gorbačov přednést na plénu ústředního výboru, až nominaci přijme. Do služby se v průběhu noci hlásili i další pracovníci ústředního výboru, kteří mu byli naklonění, a hned brzy ráno

následujícího dne přišli Gorbačovův poradce Boldin a Alexandr Jakovlev.¹³ Ligačov se scházel se stranickými šéfy z regionů, kteří se sjížděli z celé země. Vzhledem k tomu, že většinu z nich spolu s Gorbačovem během posledních tří let jmenoval do funkce (aby nahradili veterány Brežněvovy éry), neměl s jejich přesvědčováním moc práce. Neměl jí moc ani Ryžkov, který loboval mezi členy ústředního výboru z řad vysokých vládních činitelů. Ti byli rozhodnuti už předem a jeden z nich to také Ryžkovovi přímo řekl: „Dvakrát stačilo. Žádného starého dědka už podporovat nebudeme.“¹⁴

Všechny tyto přípravy vyvolávají otázky ohledně toho, co si Gorbačov se ženou řekli, když se kolem čtvrté ráno vrátil domů do jejich vily za Moskvou. Čekala na něj. Jako obvykle se šli projít po zahradě u domu. Na zemi stále ležel sníh. „Nad ránem viselo ve vzduchu něco skličujícího,“ vzpomínala později Raisa. „Michail Sergejevič byl hodně unavený. Zprvu jen mlčel.“ Potom jí sdělil, že druhý den na zasedání ústředního výboru „patrně dojde k tomu, že by měl převzít vedení celé země“. „Pro mě to byla zcela nečekaná zpráva ... byl to šok,“ řekla k tomu. Trvala na tom, že to bylo „překvapení i pro manžela. Nikdy předtím jsme o tom spolu nemluvili.“ Ke konci rozhovoru Gorbačov však své ženě řekl: „Tolik let jsem pracoval ve Stavropolu. Tohle je můj sedmý rok v Moskvě. Šel jsem sem s nadějí a vírou, že budu moct něčeho dosáhnout, ale zatím toho příliš nebylo. Dosáhnout něčeho podstatného, něčeho, na co čeká celá země, není možné. Je to jako jít hlavou proti zdi. Pokud něco chci opravdu změnit, musím tu funkci vzít – tedy samozřejmě za předpokladu, že mi ji nabídnou. Takhle už dál prostě žít nemůžeme.“¹⁵

Něco z toho – vlastně dost z toho – zní poněkud zvláště. Že by Gorbačov nikdy se svou ženou, s níž jinak probíral úplně všechno, nemluvil o možnosti stát se vůdcem Sovětského svazu? A pokud tomu opravdu tak bylo, na čemž při rozhovoru trval, a opravdu jí předtím nikdy neřekl, jak ho Andropov povzbuzoval, aby se na takovou možnost přichystal – bylo to proto, aby neměla strach, že by se až na samý vrchol nepropracoval – nebo naopak z toho, že by se tam dostal? Je pravda, že celá ta myšlenka se jí nezamlouvala, připouštěl v dalším rozhovoru. „Copak to doopravdy potřebujeme?“ zeptala se.¹⁶ „Já ani nevím, jestli je to dobře, nebo špatně,“ řekla.¹⁷

O pět let později se Gorbačov na setkání spolužáků z Moskevské státní univerzity svěřil, že zpočátku sám byl „proti“ tomu tu práci vzít, protože „ještě nebyl připraven“.¹⁸ Pokud tomu tak bylo, proč takové agresivní čachry,

aby ji získal? Gorbačovovi nejtvrďší kritici tvrdí, že jeho na odív stavěná skromnost jen zakrývá touhu po moci. Není to přesné. Samozřejmě že o místo v čele stál a podnikal nejrůznější kroky, aby ho získal. Nestál však pouze o moc jako takovou – kdyby jeho cílem bylo jen to, jak zdůrazňoval v pozdějších letech, předsedal by s úsměvem v tváři statu quo, jak to dělal Brežněv. Chtěl proměnit zemi – byla však země na změnu připravená? Gorbačov trvá na tom, že až do druhé hodiny odpoledne onoho 11. března, kdy se sešlo politbyro, se odmítal zavázat, že nejvyšší funkci vezme, a to dokonce i svým zásadním stoupencům Ligačovovi a Ryžkovovi. Chtěl, aby „vše bylo jasné“. Vzhledem ke strašlivému stavu země, k potřebě kompletní změny v jejím vedení bylo stručně řečeno třeba „zajít hodně daleko“, a proto musel vědět, že má podporu víc než jedenapadesáti procent“. Pokud by politbyro projevilo sebemenší odpor, „svou kandidaturu bych stáhl“.¹⁹

K žádnému odporu nedošlo. Jak řekl Gorbačov Vorotnikovovi, už 11. března dopoledne mu zatelefonovalo několik členů politbyra, aby mu vyjádřili podporu. „A co vy?“ zeptal se ho Gorbačov. „Jistě,“ odpověděl Vorotnikov. Gromyko dodržel slovo. Dokonce na schůzi politbyra promluvil jako první: Gorbačov v sobě má „nekonečnou energii plus odhodlání dělat víc a dělat to lépe“. „Nikdy nedává přednost osobním zájmům. Vždy prosazuje nade vše zájmy strany, zájmy společnosti a zájmy lidu.“ Má „velkou zkušenost“, „znalosti“ a „vytrvalost“. „Bez jakýchkoli pochyb neuděláme chybu, když ho zvolíme generálním tajemníkem.“ Tichonov mu sekundoval: „Můžete [s Gorbačovem] mluvit, můžete s ním diskutovat o čemkoli a na nejvyšší úrovni.“ Grišin jen potvrdil svůj ústup: „Nemůžeme, vlastně nesmíme na funkci generálního tajemníka nominovat nikoho jiného než M. S. Gorbačova.“ Ostatní členové politbyra se předháněli v co největší chvále. Michail Solomencev (předseda kontrolní komise strany): „Nezdolná energie“, „široký rozhled“, „inovační duch“, „náročný charakter“, avšak „velice citlivý“. Alijev: „Pokorný, skromný, přístupný.“ Romanov: „Erudovaný.“ Vorotnikov: „Umí naslouchat.“ „Chce pomáhat.“ „Ale není to žádný dobrácký šéf“, „dokáže být náročný“. Boris Ponomarjov (ideologický veterán, tajemník ústředního výboru a vedoucí jeho mezinárodního oddělení, kandidát politbyra): „Rozumí do hloubky teorii marxismu-leninismu.“ Šéf KGB Čebrikov, který mluvil za KGB, podle něj vyjadřující „hlas našeho lidu“: Gorbačov je „přátelský“, „umí jiným naslouchat“, „umí pracovat a má velkou erudici“. Vladimír Dolgich (tajemník ústředního výboru): „Upřímný, odvážný, náročný.“ Ševardnadze: „Skromný, umírněný, zodpovědný.“ Ligačov: „Intelektuální

i fyzická síla“, „pracuje s nadšením“. Ryžkov: „Jako politická osobnost nám rostl před očima,“ „vždy zkouší jít ještě dál a nespokojuje se s tím, čeho už bylo dosaženo.“ Konstantin Rusakov (tajemník ústředního výboru): „Je to muž s velkým M.“

Žádný nesouhlas nezazněl. Pak promluvil Gorbačov. Za nejdůležitější považoval jednotu politbyra. Naslouchal jeho členům „s pocity velkého vzrušení i s obavami“. Nedokázal by stát v čele bez jejich podpory, řekl. Sovětská společnost potřebuje víc „dynamismu“, avšak „politiku bychom měnit neměli. Je správná, spravedlivá a v pravdě leninistická. Měli bychom zvýšit tempo, postupovat vpřed, identifikovat nedostatky a překonat je a neochvějně směřovat k zářné budoucnosti. Ubezpečuji vás, že udělám vše, abych si zasloužil velkou důvěru strany a také vaši, soudruzi.“²⁰

Ústřední výbor se sešel v pět hodin. Dlouho před začátkem přicházeli do krásného mramorového předsálí jeho členové, mísili se mezi sebou, u přeplněných bufetových stolů se cpali jídlem, které bylo zdarma, a vzrušeně si šeptali, co by se mohlo stát a co nemohlo. Většina doufala, že politbyro vybere Gorbačova, a ne někoho z jeho přestárých soupeřů. Zvonek oznámil začátek zasedání. Členové zaujali svá místa. Lukjanov musel projít před shromážděnými pohlaváry ke svému stolu vedle pódia. „Když jsem vešel dovnitř,“ vzpomíná, „celý sál zmlkl. Všichni věděli, kde pracuji, takže také věděli, že já vím, kdo bude nominován. Mrtvolné ticho, v kterém na mě hleděli, bylo děsivé.“²¹

Cestou nahoru ve výťahu si tajemník ústředního výboru Dolgich Gorbačova dobíral, jestli si připravil „trůnní řeč“. Gorbačov se zasmál a odpověděl, že to udělali jeho spolupracovníci „kdyby to náhodou bylo zapotřebí“.²² Konečně se otevřely dveře nalevo od pódia a vstoupil Gorbačov, s očima skromně sklopenýma, následován dalšími členy vedení v pořadí podle významnosti funkce. Členové ústředního výboru povstali. Gorbačov došel doprostřed předsednického pultu, chvíli tiše postál a pak pronesl předepsaný hold Černěnkovi, „skutečnému leninistovi, vynikajícímu vůdci komunistické strany a sovětského státu, muži s citlivou duší a obrovskými organizačními schopnostmi“.²³ Ale „nikde nebyla cítit ani stopa smutku nebo bolesti,“ vybavuje si Čerňajev, „jako kdyby si přítomní mysleli ‚Trpěl jsi, chudáku stará za to, žes nešťastnou náhodou skončil ve funkci, na kterou jsi nestačil.‘ V sále nevládlo přímo potěšení, ale určitě potlačovaný pocit ulehčení – jako kdyby právě končila éra nejistoty a nastal čas, aby nastoupil opravdový vůdce [SSSR].“²⁴

Gorbačov pak předal slovo Gromykovovi. Ten spatra a skřípavým hlasem nominoval Gorbačova za kandidáta na generálního tajemníka. Má „široké zkušenosti“. Sekretariátu a politbyru v době Černěnkovy nemoci předsedal způsobem, který byl „brilantní“. Má „vždy na věc názor a dokáže ho zpříma vyjádřit, ať už se to jeho partnerům v dialogu líbí, nebo ne“. Svou „pronikavou myslí ... analyzuje ty nejsložitější domácí i mezinárodní problémy, dokáže je vidět z nejrůznějších úhlů, nejen černobíle. „Rychle a přesně chápe podstatu procesů mezinárodní politiky.“ Jeho „rozsáhlé vzdělání“ a „analytický přístup“ mu umožňují „proniknout do hloubky problémů a rozdělit je na jednotlivé složky“ a „přemýšlet v širších souvislostech“. Dokáže se „přiblížit lidem, organizovat je, najít s nimi společnou řeč – je to nejen jeho přirozený dar, ale také plod jeho společenské a politické zkušenosti“. Je vždy připraven a odhodlán „být ve střehu“ a „největší svátostí je pro něj bránit národní bezpečnost a vést aktivní zahraniční politiku“. „Stručně řečeno, je to vynikající státník s rozsáhlými schopnostmi, který bude znamenitým generálním tajemníkem.“²⁵

Gorbačov Gromykovovi naslouchal a byl z toho „nervózní – ještě nikdy jsem o sobě nic takového neslyšel, tolik chvály“.²⁶ Ale co čekal? Co jiného mohl Gromyko při takové příležitosti říkat? Zvláště když role, které se ujal, když se jménem staré gardy zaručil za nového lídra, byla součástí dohody, díky níž se měl stát hlavou státu. Rituální pochlebování bylo povinností každého dalšího řečníka. Přidali se dokonce Tichonov, Grišin a Romanov. Také Gorbačovův hold Černěnkovi byl všechno jen ne upřímný. Gromyko zněl podle Gorbačovova vysvětlení „upřímně“, protože mluvil bez papíru. Čerňajev potvrzuje, že Gromyko mluvil „neobvykle“ – zněl „uvolněněji a byl méně banální“. Bylo v tom však ještě něco dalšího. Gromyko chytře zdůraznil vlastnosti, kterých si Gorbačov u sebe nejvíc považoval. Gorbačov v té napínavé chvíli, kdy se jeho nepravděpodobný sen stával skutečností, potlačil nedůvěru a dovolil si uvěřit, že v něj věří i Gromyko, nebo přinejmenším že to, co Gromyko říká, je pravda. Když Gromyko poprvé zmínil Gorbačovovo jméno, vzpomínal Čerňajev, „sál vybuchl v ovacích podobných těm, které uvítaly Andropovovo zvolení, byl to naprostý opak ve srovnání s kyselým potleskem po zvolení Černěnka. Ovace se ve vlnách stupňovaly a po dlouhou dobu nepolevovaly.“²⁷ Boldin zase vzpomínal, že všichni se teď dívali na Gorbačova, který „chvilí seděl s hlavou skloněnou, pak ji zvedl a pokusil se potlesk utišit. Jeho gesto však mělo přesně opačný efekt.“²⁸